

Mrázek, Roman

Srovnávací skladba slovanských spisovných jazyků. I, Výchozí struktury jednoduché věty : souhrn

In: Mrázek, Roman. *Сравнительный синтаксис славянских литературных языков : исходные структуры простого предложения*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, c1990, pp. 139-141

ISBN 8021002042

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122548>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

SROVNÁVACÍ SKLADBA SLOVANSKÝCH SPISOVNÝCH JAZYKŮ. I: VÝCHOZÍ STRUKTURY JEDNODUCHÉ VĚTY

Kniha je koncipována jako první část připravované souborné syntézy, věnované globální komparaci syntaktického systému současných slovanských jazyků spisovných. Současný stav je popisován jakožto výsledek implicitní vývojové dynamiky, základní diachronní fakta jsou nicméně explicitně připomenuta. Pojem „výchozí struktury“ je míněn následujícím způsobem: jsou to elementární útvary vesměs slovesné (byť se slovesným komponentem pouze hloubkovým), monoproziční, tj., jednozákladové, s primární realizací svých sémanticko-pragmatických i formálních parametrů (afirmace, absence fázové, deagentní, modální, emocionální a slovosledné příznakové modifikace). V podstatě stranou tedy zůstávají veškeré útvary tak či onak derivované a modifikované. Autor pokládá nedogmatické rozlišování výchozích a odvozených větných struktur za důležité a vidí v tom jeden z pozitivních přínosů transformačně generativní syntaktologie. Celý spis buduje po stránce materiálově exemplifikační především na vlastní rozsáhlé autorově excerpci ze všech slovanských jazyků, jakož i na informacích o fungování těch kterých konstrukcí ze strany rodilých mluvčích — autorových kolegů a přátel.

Obsah spisu se člení do dvou velkých oddílů. První velký oddíl se zabývá obecnými otázkami výzkumu a popisu syntaxe slovanských jazyků. Nejprve je nastíněn (I.) předmět, cíl a obecná metodologie předkládaných pozorování (§§ 1—6), poté jsou bilancovány (II.) existující komparatistické syntaktické syntézy i nejdůležitější jiné komparatistické práce (§§ 7—13). Je podána (III.) autorova koncepce uchopení a osvětlení materiálu, vycházející ze zmíněné již dichotomie struktur výchozích a derivovaných, je ilustrována derivační metodika při interpretaci jakýchkoli konkrétních výpovědí (14—22). Následující kapitola (IV.) exponuje obecný syntaktický profil slovanské věty v konfrontaci se západoevropským spisovným standardem (23—29). V nejvyšší instanci je pro slovanské jazyky příznačná častá asymetrie predikativního základu věty, manifestující se zejména jeho povrchovou a mnohdy i hloubkovou monokomplexností (sr. hojnost jednočlenných struktur a neverbalizovanou levovalenční pozici predikátu) a inkongruencí predikátu se subjektem (sr. zvl. predikativní instrumentál). Poslední část obecného oddílu (V.) přináší interně slovanskou diferenciální charakteristiku všech 12 spisovných jazyků (30—40). Ta vychází z následujících základních kritérií: podíl asymetrie ve výstavbě predikativního základu a s tím související souvztažnost vnější jednokomplexnosti/dvoukomplexnosti vět (32), funkční distribuce predikátorů *habere/esse* (33), způsoby vyjádření deagentnosti (34) a modalizace v úzkém smyslu slova (35). Je poukázáno na podmíněnost syntaktických jevů jevy roviny morfologické (sr. zejm. flexitovaných forem v přítomnosti slovesa *esse* ve východní slovanštině, různé zastoupení krátkých/plných forem adjektiv, vyjadřování negace v opsaném präteritu (např. č. *Neviděl jsem ho* :: srch. *Nisam ga video*).

Poté je podána souhrnná, zevšeobecňující a porovnávací charakteristika syntaktického systému areálu východoslovanského (37), západoslovanského (38) a jihoslovanského (39). Polština ovšem z hlediska

syntaktického vykazuje některé nápadné izoglosy s areálem východoslovanským. V závěru obecného oddílu jsou nastíněny předpoklady pro budoucí vypracování diferenciální charakteristiky každého jednotlivého slovanského jazyka.

Druhý, podstatně větší oddíl knihy přináší už konkrétní popis a srovnání výchozích větných struktur slovanských. Základním kritériem se při jejich klasifikaci (I.) i popisu činí stránka sémantická. Může být podle autora přesvědčení stratifikována na vysokém stupni abstrakce do následujících pěti velkých tříd: predikuje se (1) děj, (2) vlastnění, (3) existence, (4) kvalita, (5) kvantita. Přitom vlastnění (a zčásti i existence) je samostatně vyčleňována také s přihlédnutím k hlubokým strukturálním rozdílům v rovině výrazu, které zde slovanské jazyky projevují. Všech 5 tříd zahrnují ovšem pouze konstrukce s levolancením aktantem predikátu (gramatickým podmětem), kdežto v konstrukcích bez něho může být predikován v podstatě pouze děj nebo kvalita.

Popis konstrukcí podmětových (II.) je tedy vnitřně rozčleněn do 5 velkých kapitol:

(1) Predikuje se děj v širokém slova smyslu (44—48), pozornost je mj. věnována — pouze rámcově — otázce implicitnosti/explicitnosti podmětu (46) a počtu i formální stránce obligatorních pravovalenčních aktantů (48).

(2) Predikování vlastnění (posidence) sensu largissimo (49—59) operuje rozdělením do tří rubrik: (a) posidence v úzkém (50—52) a (b) širším slova smyslu (53—58, např. č. *Jan má už 60 roků, Jarmila má bronzové vlasy*), jakož i (c) posidencializace (např. č. *Dnes máme útery*). Všude se přihlíží hlavně k funkční distribuci tří základních modelů. Jsou to: posidenční model s *habere* (č. *Má tu knihu*), adesivní s *esse* + lokalizátorem (r. *U nego jest' kompas*) či s *esse* + dativem (b. *Takъv im beše običajati*).

(3) Predikáty informující o existenci subjektu (60—78) se rozpadají v podstatě do tří druhů: sémantika skutečného existování substance (62—69), s dílčími konotacemi: okurenční, dispoziční a akcidenční, dále sémantika lokálního či časového zařazení (70—74) a konečně sémantika situačně charakterizační (např. č. *Dnes je útery*, 75—78). Důležitá je opět funkční distribuce dvou základních predikátorů *esse/habere*, ale také aplikace jiných existenciálních sloves (např. r. *suščestvovat', imet'sja, vstrečat'sja, nachodit'sja*).

(4) Predikuje-li se podmětu příznak kvalitativní v širokém smyslu (tj. kvalifikační nebo klasifikační, s dílčími variantami) (79—101), rozebírá se nejprve otázka vyjádření komponentu slovesného, tj. kopuly (80—83), a poté okruh otázek spjatých s vyjádřením komponentu jmenného (84—101), a to: fungování predikativního instrumentálu (85—90), interakce krátké a plné formy adjektiva (91—93), výskyt dalších designátorů v příspónové pozici (94—101).

(5) Predikování kvantity (102—113) se v práci zavádí jako jistá novinka, již dříve autorem teoreticky zdůvodněná (Mrázek 1973, 1978). Po vymezení pojmu a jiných dílčích interpretačních problémů je podán popis příslušných slovanských konstrukcí, v následujícím rozvržení: udání přesného počtu osob (105—107, např. č. *Členů výboru je sedm*) a jiných objektů (108), přibližnost kvanta (109), jeho dostatečnost/nedostatečnost (110), užití kvantifikujícího adjektiva (111, č. *Takové případy jsou vzácné, hojné*), dynamizace kvantitativního obsahu (112, č. *Vody přibýlo*).

Popis výchozích konstrukcí bezpodmětých (III.) reprezentuje první pokus o soustavné moderní zpracování této široké sféry, s vyloučením rozmanitých bezpodmětých útvarů derivovaných (jako jsou např. č. *O tom se diskutovalo, Nelze na to zapomenat, Bylo už o tom rozhodnuto*). Úvodní úvahy (§§ 114—119) mají svým předmětem mj. delimitaci proti konstrukcím s existujícím, leč implicitním neutrovým subjektem (117); jakož i otázku stanovení sémantického invariantu všech konstrukcí bez eficienta (= denotativního subjektu); invariantem je sdělení o jevech ryze kauzálních, vymykajících se uvědomělému lidskému zásahu, zhusta přímo živelných, stochastických.

(1) Predikuje se pouhý děj bez eficienta (120—137), detailní stratifikace nemůže už být primárně sémantická (jak se činvalo dříve), nýbrž spíše formální: buď sloveso samo stačí bez aktantu zprava (121—122), nebo má u sebe jeden aktant adverbialní (123—124) či objektový (125—129, v rozdělení podle morfologické podoby), nebo vyžaduje dva aktanty (a pak už je uplatněno na nejnižším stupni hledisko sémantické (130—137). Slovanské jazyky vykazují vcelku velmi širokou typovou paletu a velkou textovou četnost „neosobních“ konstrukcí s významovým slovesem: nápadná je zde především východní slovanština — zčásti i polština — se svým známým typem r. *Gromom ubilo čeloveka* (137), bohaté zastoupení sémanticky i formálně bezpodmětých útvarů zná také slovinština, naproti tomu

menší jejich nosnost je vlastní bulharštině s makedonštinou; v lužičtině se vlivem němčiny mimo spisovnou normu leckdy klade subjektové *wono, to*, čeština pak připouští podmětové *to* pouze tam, pokud se struktura situace mluvčím interpretuje jako působení neurčitého (či neurčeného), avšak existujícího eficienta.

(2) Predikuje-li se kvalita (ve smyslu stavové charakteristiky, 138—155), skládají se příslušné výklady (v návaznosti na nutná preliminaria, 138—139) z následujících položek: (a) při sponě vystupuje predikativum bez nutného aktantu (141—142), (b) s jedním potřebným aktantem (143 — kvalitativní stavy přírody a okolního prostředí, 144—145 — fyzické a psychické stavy lidské), (c) s dvěma aktanty, dále pak ještě: (d) v přísponové pozici se nachází substantivní casus obliquus (151—154) nebo (e) celá vedlejší věta srovnávací (sr. č. *Bylo mi, jako bych se znovu narodil*, 155).

Výklad o bezpodmětných výchozích strukturách uzavírá poznámka o možnostech transformační souvztažnosti jednočlenných a dvojčlenných struktur (156).

K spisu jsou připojeny následující přílohy: seznam textů, z nichž byl získán vlastní primární dokumentační materiál z jednotlivých slovanských jazyků, seznam odborné literatury a souhrn v jazyce českém a anglickém.

